

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Савчука Анатолія Андрійовича
«Діяльність Головного Комітету у селянській справі із підготовки реформи
1861 року в Російській імперії», подану у вигляді рукопису на здобуття
наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 –
всесвітня історія.**

Подана до захисту *дисертаційна робота А. Савчука є актуальною* як у науковому, так і в прикладному вимірі. Дослідження проливає світло на підготовчий етап суперечливої, але, разом з тим, однієї з найглибших реформ у Російській імперії XIX ст., розкриває масштабну організаційну діяльність державних і громадських інституцій, спрямовану на здійснення історичного повороту в напрямку лібералізації суспільного устрою. Прикладний інтерес викликає технологія підготовки масштабної соціальної реформи, зокрема її інституційне наповнення.

Робота виконана в рамках планової наукової теми кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Актуальні проблеми всесвітньої історії та методики її викладання.

В цілому логічною є *структура дисертації*. Керуючись нею, автор зумів охопити широкий спектр питань, які відображають різні сторони та етапи підготовки реформи 1861 року.

Матеріал дисертації свідчить про точне розуміння автором об'єкта та предмета дослідження, його мети і завдань. *Хронологічні межі* наукової роботи закономірно охоплюють 1857 – 1861 рр., тобто етап активної ідеологічної та організаційної підготовки реформи.

Методологічна база дослідження включає принципи та необхідний набір методів, характеризується застосуванням не тільки *цивілізаційного*, але й

формаційного підходу. Перший проявляє себе в авторських висновках щодо переходу Російської імперії від мануфактурної до індустріальної фази соціально-економічного розвитку. Другий засвідчено, зокрема, використанням відповідного категоріального апарату: «феодално-кріпосницький лад» (с. 185), «розбудова капіталістичних відносин на селі (с. 189).

В роботі чітко прослідковується *авторська концепція*, серед елементів якої є: обґрунтування об'єктивної необхідності селянської реформи; оцінка її як половинчастої через ідеологічний спротив курсу на безкоштовне наділення селян землею з боку основної маси дворянства; особливо напружене очікування реформи на українських землях, де спостерігалось прагнення «сильного хліборобського стану до утримання великих земельних наділів» та ін.

В процесі дослідження автор обґрунтував теоретичні положення та зробив вагомі висновки, які характеризуються науковою новизною.

Зокрема *в контексті історичних передумов* селянської реформи 1861 р. узагальнено матеріал щодо роботи Секретних комітетів 1846, 1847, 1848 рр. і зроблено висновок про те, що докладені урядом зусилля виявилися неефективними через консерватизм реформаторів, зокрема у питанні перегляду відносин земельної власності між поміщиками і селянами.

З'ясовані *етапи підготовки реформи*, визначені Головним комітетом: *підготовчий*, що передбачав пом'якшення становища кріпаків та організаційну підготовку наступних заходів; *перехідний*, що супроводжувався заходами до звільнення селян (отримання ними особистої свободи); *завершальний*, на якому селяни набували майнових прав. Тут, вочевидь, було враховано австрійський досвід листопадової реформи 1781 р., коли Головним патентом імператора Йосипа II була скасована спочатку особиста залежність селян.

Реконструйовано процес створення урядом цілісної системи інституцій, які забезпечували ідеологічну й організаційну підготовку реформи в центрі і на місцях. У цьому зв'язку охарактеризовано, зокрема, персональний склад і

діяльність Секретного, Головного й Губернських комітетів, Загальної та Редакційних комісій. Виявлені позитивні якісні зміни в організації роботи Секретного комітету Олександра II порівняно з попередніми миколаївськими: широка участь в його роботі дворянської верстви, вивчення настроїв селянства, ухвалення конкретної програми селянської реформи замість планів реконструкції кріпосного права.

Виявлені завдання та алгоритм роботи Губернських комітетів, покликаних готувати проекти реформи з урахуванням специфіки регіону. Показана співпраця Губернських комітетів з місцевими дворянськими інвентарними комітетами. Автор характеризує роботу Загальної комісії, створеної для координації діяльності Губернських комітетів та узагальнення поданих ними проектів.

Автор засвідчує, що в роботі Губернських комітетів панувала загалом відкрита творча атмосфера, що підтверджується розбіжностями між ними в концептуальному баченні реформи. Так, *Воронезький* Губернський комітет клопотав про винагороду дворянам за скасування кріпацтва; *Віленський* комітет замість продажу селянам землі пропонував визнати за ними право на постійне землекористування; *Ковенський* комітет обстоював ідею викупу селянами землі на основі добровільної угоди з поміщиками; *Московський* комітет прагнув не включати землю до селянської садиби; *петербурзьке* дворянство взагалі виявило цілковиту непідготовленість до звільнення своїх селян від кріпацтва.

Застосовуючи в дослідженні мікроісторичний підхід, дисертант детально описує портрети ідеологів селянської реформи, приділяючи особливу увагу членам Головного, Секретного комітетів та Редакційних комісій (С. Ланський, Я. Ростовцев та ін.).

Новизна зазначених висновків і положень досягнута завдяки осмисленню наукових здобутків попередніх дослідників, систематизації різноманітних джерел. Наукова література і джерела включають 260 позицій, з яких 107 позицій становлять джерела. Серед них: матеріали чотирьох фондів із трьох архівів;

журнали Головного та Секретних комітетів, збірники документів, мемуари та щоденники учасників досліджуваних історичних подій.

Дисертант продемонстрував високий рівень мовної культури. Запропонований науково-літературний стиль забезпечує органічне сприйняття матеріалу.

Дисертація ідеологічно незаангажована.

Разом з тим, представлена робота не позбавлена недоліків.

1. При тому, що *структура роботи* загалом прийнятна, її складно вважати оптимальною. Так, у назвах третього і четвертого розділів майже тотожний предмет дослідження, адже йдеться про підготовку проекту (третій розділ) і розробку його ж основних положень (розділ четвертий). Доречніше було б присвятити третій розділ створенню та організації роботи Головного комітету та пов'язаних з ним інституцій, а далі зосередитися на етапах діяльності цих структур.
2. Звертає на себе увагу той факт, що підрозділ 4.1 більш широкий за змістом, аніж сам розділ, оскільки передбачає висвітлення не тільки процесу «вироблення» підсумкових документів, але і їх «прийняття».
3. В роботі представлена ґрунтовна історіографія селянської реформи 1861 року (зокрема її причин, змісту та наслідків). Натомість, ключовий об'єкт дослідження, яким є Головний комітет, згадується спорадично, і не зовсім зрозуміло, які грані його діяльності були предметом наукового пошуку.
4. Незважаючи на значну інформаційну насиченість використаних *джерел*, особливо журналів Головного і Секретного комітетів, мемуарів тощо, в роботі відчувається брак російських архівів та періодики. Зазначена обставина ускладнила дослідження процесу підготовки реформи в чисельних регіонах Російської імперії.

5. В огляді джерел (с. 69) автор аналізує матеріали державного архіву Хмельницької області, але не згадує їх у загальному списку джерел та літератури.
6. Автор не завжди вносить до списку літератури роботи тих дослідників, які названі в історіографічній частині дисертації (Т. Еммонс – с. 36, П. Готрелл – с. 38).
7. Визначаючи *територіальні межі дослідження*, дисертант справедливо вказує на те, що результати діяльності Головного комітету стосувалися всієї Російської імперії. Однак перед автором стояло й завдання висвітлити регіональні особливості функціонування Губернських комітетів, для чого необхідно було використати джерела місцевого походження (наприклад, пресу). Натомість у представленій дисертації автор описує головним чином процеси, що відбувалися в Європейській частині Російської імперії без Молдавії (Бессарабії) та Кавказу. Поза детальною увагою залишилися також Сибір та Далекий Схід. Цю обставину необхідно було обумовити у вступній частині роботи.
8. В сюжеті, присвяченому *науковій новизні результатів дослідження*, автор безпідставно зводить її до тези: «здійснено комплексне дослідження вперше в українській історіографії» замість твердження «вперше в науковій літературі». Наукові досягнення мають глобальний вимір. До того ж, тема стосується не тільки і не стільки історії України і може бути історіографічно цінною, наприклад, у плані оцінки проблеми з боку українських науковців.
9. Дисертація містить *додатки*, але представлені вони загальновідомими документами – Маніфестом і Положенням від 19 лютого 1861 року. Доцільніше було б, зокрема, помістити в додатки персональний склад Головного та окремих Губернських комітетів, один із проектів реформи тощо.
10. Сумнівним, або таким, що вимагає пояснень, є висновок щодо значення суперечностей та дискусій у роботі Головного комітету. Автор, зокрема,

зазначає, що «це саме той випадок, коли пройдений шлях виявляється важливішим за саму мету, навіть якщо метою є благополуччя всієї держави».

Проте зазначені недоліки роботи не впливають вирішальним чином на її загальну позитивну оцінку. Вона є самостійним, завершеним дослідженням, помітним внеском в історіографію реформи 1861 року. Прикладне значення результатів дослідження безперечно і полягає, зокрема, в усвідомленні необхідності пошуку соціального консенсусу в процесі глибокого реформування суспільства.

Основні висновки і положення дисертації знайшли достатнє відображення у 12 наукових статтях і тезах, з яких 5 – опубліковано у наукових фахових виданнях, визначених ДАК МОН України; 1 – у виданнях, включених до міжнародних науково-метричних баз; 6 – у збірниках наукових конференцій.

Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації. За новизною і вагомістю для історичної науки вони відповідають основним вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07. 2013 р. зі змінами, внесеними постановами КМУ № 656 від 19.08. 2015 р. та № 1159 від 30.12. 2018 року.

Отже, автор представленої дисертації – Савчук Анатолій Андрійович заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

**Доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
історико-філософського факультету**

Київського університету імені Бориса Грінченка

ВЛАСНОРУЧНИЙ ПІДПИС
Надтока Г. М. ЗАСВІДЧУЮ

Г. М. Надтока
(підпис)
Г. М. Надтока
(підпис)

Г. М. Надтока
Надтока Г. М.

05.10.2020